

W poszukiwaniu współczesnego *tentipellium*.

Tentipellium – antyczne „piększydło”

In search of modern tentipellium. Tentipellium – an antique beautifier

WSTĘP

Wiemy jedynie, że *tentipellium* w czasach starożytnych miało dwa znaczenia. Z jednej strony *tentipellium* było technicznym terminem z zakresu szewstwa, ale z drugiej terminem kosmetycznym (lub medycznym) oznaczającym coś, co służyło do usuwania zmarszczek z twarzy i należało do grupy określanej jako *medicamentum*. Nie wiemy nic o formie *tentipellium* ani o sposobie jego stosowania. *Tentipellium* mogło być więc zarówno preparatem kosmetycznym, grupą preparatów lub nawet jakimś aparatem, choć to ostatnie przypuszczenie wydaje się

najmniej prawdopodobne, ponieważ źródła archeologicznie w postaci zabytków kultury materialnej na nic takiego nie wskazują.

TENTIPELLIUM – ANTYCZNE „PIĘKSZYDŁO”

Z funkcjonującym w okresie starożytnym łacińskim słowem *tentipellium* wiąże się wiele niejasności. Przyjmując definicję umieszczoną w słowniku łacińsko-polskim ułożonym przez F. Bobrowskiego, *tentipellium* to „piększydło, którym się zmarszczki spędzają z twarzy” [1].

→ 98

STRESZCZENIE

W pracy dokonano przeglądu wybranych, stosowanych obecnie w kosmetologii metod niwelowania zmarszczek oraz oszacowano, w jakim stopniu metody te odpowiadają etymologii słowa *tentipellium*. Na podstawie analizy źródeł oraz współczesnej wiedzy z zakresu kosmetyki i kosmetologii autorzy próbują ustalić, w jaki sposób antyczne *tentipellium* służyć mogło wygładzaniu skóry, w jakiej formie występowało i czy wśród obecnie znanych preparatów oraz zabiegów kosmetycznych znajdują się te, które można uznać za współczesne odpowiedniki starożytnego *tentipellium*.

Słowa kluczowe: kosmetyka w starożytnym Rzymie, *tentipellium*, zmarszczki

ABSTRACT

The paper is a review of some chosen methods of dealing with wrinkles that are currently used in cosmetology. It was evaluated to what extent these methods correspond to the etymology of the word tentipellium. Based on the analysis of sources and contemporary knowledge of cosmetics as well as cosmetology, the authors try to determine how the antique tentipellium could have been used for skin smoothing, the form it could have occurred and if among presently known preparations and cosmetic treatments, there are cosmetics and procedures that can be considered as the modern equivalent of the ancient tentipellium.

Key words: cosmetics in ancient Rome, *tentipellium*, wrinkles

Wiesław Suder¹,
Ewa Garasińska²

¹ Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego,
ul. Szewska 49, 50-139 Wrocław tel. +48 71 375 25 41,
e-mail: bxsuder@wp.pl

² Wydział Profilaktyki i Zdrowia, Niepubliczna Wyższa
Szkoła Medyczna we Wrocławiu
ul. Nowowiejska 69, 50-340 Wrocław

otrzymano / received:

11.06.2012

poprawiono / corrected:

13.07.2012

zaakceptowano / accepted:

25.07.2012

Trzeba zaznaczyć, że w definicjach słownikowych słowo to funkcjonuje również w zupełnie innym znaczeniu – a mianowicie jako „kopyto szewskie” lub „obłak garbarski na rozciąganie skór” [1, 2]. Inne definicje słownikowe słowa *tentipellium* to m.in.: środek przeciw zmarszczkom – *medicamenta ad rugas* oraz rodzaj instrumentu rzemieślniczego *cerdonis instrumentum, Forceps pedibus applicatus* [3]; kosmetyk służący do usuwania zmarszczek ze skóry – *cosmetique, qui efface les rides de la peau* [4], środek do wygładzania zmarszczek skórnych – *Mittel zum glättender Hautrunzeln* [5].

O *tentipellium* wzmiankują tylko nieliczne źródła antyczne, a mianowicie przekazy dwóch komediopisarzy z okresu republiki rzymskiej – Tytyniusza oraz Afraniusza oraz później – Tytyniusza, bo pochodzący z przełomu II i III w. n.e. przekaz Festusa.

Według testimonium pozostawionego przez Tytyniusza *tentipellium* było czymś – niestety przekaz nie precyzuje, czym konkretnie – co wygładzało/usuwało zmarszczki z twarzy: *tentipellium Inducitur, rugae ore extenduntur* [6, 8].

Przekaz Afraniusza jest jeszcze bardziej tajemniczy – brzmi następująco: *Pro manibus credo habere ego illos tentipellium* [7, 8], co należało by tłumaczyć tak, że autor (osoba) wypowiadająca te słowa sądzi, że ktoś (a dosłownie tłumacząc – tamci) zamiast rąk, miał *tentipellium*. Wybitni badacze komedii Afraniusza, np. André Daviault czy Lucyna Stankiewicz są właściwie zgodni, że chodzi tutaj o kucharzy (którzy w komediach starożytnych często przedstawiani byli jako złodzieje lub kleptomani) [9, 10].

Trzeci z przekazów – przekaz Festusa – podaje dwa objaśnienia słowa *tentipellium* [11]. Z pierwszego wynika, że *tentipellium* było rodzajem szewskiego przyrządu służącego do rozciągania skóry, z drugiego natomiast, że *tentipellium* należało do *medicamentum* i zgodnie z tym, co pisał Tytyniusz, służyło do usuwania zmarszczek z twarzy. Należy zaznaczyć, że używane w starożytności pojęcie *medicamentum* było bardzo szerokie – obejmowało zarówno leki, jak i kosmetyki, trucizny, barwniki, czarodziejskie mikstury, a nawet przyprawy [12]. Pod tym pojęciem kryć się mogło więc wszystko to, co służyło zachowaniu lub poprawie zdrowia i urody.

Inne źródła, które odnoszą się do *tentipellium* nie przynoszą, żadnych nowych, pewnych informacji: mnich benedyktyński, żyjący w VIII w. n.e. – Paweł Diakon, twórca skróconego wyciągu z dzieła Festusa, przekazuje informacje o *tentipellium* jako przyrządzie szewskim – rodzaju zełaznego obuwia: *genus calciamenti ferratum* [13].

Ciekawą wskazówkę daje Pliniusz Starszy (I w. n.e.). W *Historii Naturalnej* spotykamy informację o tym, że klej rybi (*Ichthyocollam*) był pomocny w przypadku bólu głowy i przy usuwaniu zmarszczek – jako *tetanothrum* [14]. Jednak i tutaj nie ma jednoznaczności, ponieważ – choć *tetanothrum* przez większość badaczy traktowane jest jako grecki odpowiednik *tentipellium* – to zaznaczyć trzeba, że nie wszystkie wydania *Historii Naturalnej* Pliniusza podają ten fragment w takim brzmieniu.

Sama etymologia słowa również mówi tylko o funkcji, nie wspomina natomiast o formie; od *tendo, tendere* – rozciągać i *pellis* – skóra.

W POSZUKIWANIU WSPÓŁCZESNEGO TENTIPELLIUM

Próby wyjaśnienia, czym (w znaczeniu kosmetycznym) dokładnie było *tentipellium* do tej pory nie były podejmowane przez kosmetologów, a być może odpowiedź na to pytanie kryje się właśnie we współczesnej kosmetyce. Obecnie bowiem znamy cały szereg metod i środków słu-

żących do walki ze zmarszczkami, które mogły być stosowane już w czasach starożytnych.

Szukać możemy m.in. wśród metod mechanicznych, takich jak np. mechaniczne usuwanie naskórka. Odpowiadałoby to do testimonium pozostawionego przez Afraniusza – możemy bowiem wyobrazić sobie kucharzy, którzy (w przenośni) zamiast rąk, mają jakieś przyrządy kuchenne, wyglądem przypominające skrobaczki – *strigilis*, a więc narzędzia używane do rozcierania oraz usuwania z ciała sportowców brudu, piasku i oliwy. Być może kobiety również używały takich narzędzi np. do zeszkrobывania ze skóry uprzednio nałożonych preparatów. Jednak przyjmując taką hipotezę, mielibyśmy do czynienia z wygładzeniem skóry poprzez jej zluszczenie, a nie – jak wskazuje etymologia słowa *tentipellium* – poprzez rozciągnięcie, napięcie. Podobnie w przypadku peelingów wygładzających skórę wskutek działania określonych związków chemicznych.

Należy rozpatrzyć również zabiegi z zakresu medycyny estetycznej, takie jak np. wypełnienia lub nastrzykiwania. Zabiegi takie z całą pewnością mieściłyby się w podanej przez Festusa kategorii *medicamentum*, spełniałyby funkcję podaną przez Tytyniusza – a więc usuwanie zmarszczek z twarzy; mogłyby nawet pasować do wzmianki Afraniusza – bowiem i w tym przypadku można wyobrazić sobie kucharza, który w rękach trzyma przyrząd przypominający wyglądem coś, co mogłoby być używane do nakłuwania. Jednak źródła antyczne nie potwierdzają, by podobne zabiegi były wykonywane w starożytnym Rzymie w celu odmładzania, tak więc i ta hipoteza wydaje się być mało prawdopodobna.

Można także rozważyć stosowane w kosmetyce substancje, których działanie dziś określamy mianem *botox like*. Choć obecnie w tej kwestii uważę kosmetologów skupiają peptydy blokujące neuroprzekazniki, takie jak np. argirelina (acetyl heksapeptide-3), która jako składnik uzyskiwana w drodze wieloetapowej syntezy chemicznej w czasach starożytnych znana być nie mogła, jednak – jak wspomina w publikacji *Representations of pharmacy in Roman literature from Cato to Ovid* David Hillman – podobne działanie wykazywać mogły stosowane w starożytności kremy z zawartymi w bulwach żonkila (*Narcissus pseudonarcissus*) alkaloidami [15, 16]. Mogły być one stosowane w tym celu, w jakim dziś stosuje się iniekcje botoksu, a więc w celu wygładzenia zmarszczek poprzez ograniczenie ruchów mięśni twarzy [16]. Taka metoda częściowo pasowałaby do pozostawionych testimonium, bo surowce roślinne, takie jak np. wspomniane wyżej bulwy narcyza z całą pewnością mieszczą się w grupie środków określanych w starożytności pojęciem *medicamentum* i mogą być stosowane nie tylko w formie kremów, ale również w formie masek, które w czasach starożytnych często miały kleistą, przypominającą ciasto konsystencję, tak więc skojarzyć by je można było z ciastem oblepiającym ręce kucharzy. Wątpliwości wzbudza jednak to, czy przeszło 2 tysiące lat temu, udałoby się stworzyć preparaty o tak silnym działaniu hamującym uwalnianie neuroprzekazników, by efekty ich działania były na tyle widoczne, że zasłużyłyby na określanie ich zupełnie osobnym pojęciem.

Szukając współczesnego, kosmetycznego odpowiednika *tentipellium*, trzeba zaznaczyć, że testimonia nie precyzują nawet, czy był to jeden konkretny produkt lub składnik, czy może łączna nazwa określająca całą grupę lub rodzaj substancji, które działały napinająco na skórę. Być może starożytni posługiwali się tym określeniem, jak my dzisiaj

posługujemy się np. określeniem depilacja w odniesieniu do całego szeregu metod i środków, których podstawową funkcją jest usuwanie włosów. Ponieważ etymologia wyraźnie wskazuje na funkcję, a jako objaśnienie podane zostało jedynie *medicamentum* (a więc pojęcie bardzo szerokie w starożytności), skłaniać by się należało do uznania tego drugiego wariantu za bardziej prawdopodobny. Zakładając więc, że *tentipellium* służyło określeniu różnych środków, a może nawet i metod dających efekt naciągnięcia skóry, spośród wielu współcześnie stosowanych zabiegów i preparatów o działaniu napinającym najbardziej temu pojęciu odpowiadałoby dzisiejsze pojęcie liftingu oraz zabiegów i preparatów o działaniu liftingującym – zwiększającym napięcie skóry. Lifting – zabieg z zakresu chirurgii estetycznej polega na operacyjnym usunięciu nadmiaru skóry, co pozwala na likwidację zmarszczek oraz fałdów [17]. Jednak mimo zaawansowanego stanu chirurgii w czasach starożytnych nie znajduje się w źródłach potwierdzenia na wykonywanie takich zabiegów w celu usuwania zmarszczek. Inaczej w przypadku liftu. Lift jest zabiegiem kosmetycznym, podczas którego uzyskuje się efekt wygładzenia, wskutek stosowania substancji aktywnych silnie napinających skórę. Najczęściej podstawowym elementem zabiegów liftingujących są odpowiednio skomponowane maseki i kremy, których działanie opiera się na silnym stymulowaniu mięśni oraz wywoływaniu przekrwienia skóry (*hyperaemii*). To z kolei powoduje działanie podobne do masażu, zwiększa przezskórną absorpcję składników aktywnych, ostatecznie dając efekt wygładzonej, dobrze napiętej skóry, na której zmarszczki stają się mniej widoczne.

Podstawą preparatów o działaniu liftingującym są najczęściej otrzymywane z surowców roślinnych i zwierzęcych substancje pochodzenia białkowego: aminokwasy, białka, enzymy. Przykładów takich substancji jest wiele. Zaliczyć tutaj można m.in. kolagen i elastynę, serumalbuminę bydłą BSA (*Bovine Serum Albumin*) pochodzącą z surowicy cieląt (choć obecnie jej znaczenie w kosmetyce i kosmologii jest coraz mniejsze), fibroinę – podstawowe białko jedwabiu oraz proteiny mleczne [18]. Dużym zainteresowaniem współczesnych producentów kosmetyków o działaniu liftingującym cieszą się również proteiny pozyskiwane z ziaren zbóż (m.in. pszenicy), roślin strączkowych, aloesu. Wzmianki o tych lub podobnych surowcach spotykamy m.in. u Owidiusza i u Pliniusza Starszego. W wersie 65. *De medicamina faciei femineae* znajdujemy zalecenie, by do jednego z preparatów kosmetycznych dodać *semine tusco*, a więc popularny w starożytności gatunek pszenicy [19]. W *Naturalis Historiae* znajdujemy informacje o przeciwzmarszczkowym działaniu mleka, o kosmetyczno-medyceznym zastosowaniu kleju wyrabianego z genitaliów cieląt, stosowaniu białek jaja (które i dziś przez niektóre kobiety nakładane są na twarz w celu napięcia skóry), czy o wspomnianym już wyżej *ichthyocollam*, który Pliniusz sam zaliczył do *tetanothrum* [14]. Można zatem przyjąć, że surowce o działaniu liftingującym znane były już przed wiekami i mogły być stosowane właśnie jako środki usuwające zmarszczki poprzez napięcie skóry, a więc jako *tentipellium*. Hipoteza ta, za którą opowiadają się autorzy niniejszego artykułu, zgodna jest nie tylko z etymologią słowa, ale również z pozostawionymi testimoniami. Preparaty i surowce o działaniu liftingującym mieszczą się w pojęciu *medicamentum*, służą do wygładzenia skóry poprzez zwiększanie jej napięcia, ponadto nawet współcześnie często stosowane są w formach masek

o ciągnącej, kleistej konsystencji, co pasowałoby do obrazu antycznych kucharzy, których ręce oblepione mogły być czymś przypominającym właśnie taką klejącą maseczkę.

Jednak w związku z tym, że źródła dotyczące *tentipellium* są nieliczne i zostawiają miejsce na stawianie kolejnych hipotez, rozwiązanie „zagadki” dotyczącej działania przeciwzmarszczkowego *tentipellium* może nadal stanowić wyzwanie nie tylko dla historyków, ale również lekarzy, biologów oraz kosmetologów. ☞

LITERATURA

1. F. Bobrowski: *Słownik łacińsko-polski*, edycja druga, 2. L.-Z., wydanie Adama Zawadzkiego, Wilno 1844.
2. M. Plezia (red.): *Słownik łacińsko-polski*, 5. (S-Z), PWN, Warszawa 1979.
3. J.M. Gesner: *Novus Linguae et Eruditionis Romanae Thesaurus*, 4. Impensis Casp. Fritschii Viduae et Bernh. Chr. Breitkopfii, Lipsiae 1749, 753.
4. R. James (traduit): *Dictionnaire universel de médecine, de chirurgie, de chimie, de botanique, d'anatomie, de pharmacie, d'histoire naturelle*, 6, 1748, 170.
5. E. Beer (ed.): *Neuestes Fremdwörterbuch zur Verdeutschung und Erklärung aller in Sprache und Schrift vorkommenden nicht teutschen Wörter, Redensarten, Kunstausdrücke und Abkürzungen: mit beständiger Angabe ihrer Betonung, Aussprache und Abstammung, so wie des Geschlechts der Hauptwörter*, 2, 1838, 446.
6. Titinius: *Ex incertis fabulis* [w:] O. Ribbeck (ed.): *Comitorum Romanorum Fragmenta (CRF)*, Vol. 2 of *Scenicarum Romanorum poesis fragmenta*, Lipsiae 1898.
7. Afranius: *Promus* [w:] O. Ribbeck (ed.): *Comitorum Romanorum Fragmenta (CRF)*, Vol. 2 of *Scenicarum Romanorum poesis fragmenta*, Lipsiae 1898.
8. A. Daviault: *Comedia togata. Fragments*, Les Belles Lettres, Paris 1981.
9. L. Stankiewicz: *Komedia Lucjusza Afraniusza i jej związki z innymi odmianami komedii*, Acta Universitatis Wratislaviensis no 2030, Classica Wratislaviensis XXI, wyd. UWr, Wrocław 1999, 122.
10. A. Daviault: *Quelques problèmes de traduction de textes de théâtre latin*, TTR: traduction, terminologie, rédaction, 3(1), 1990, 49–61.
11. Festus: *De Significatione Verborum* [w:] F. Lindemannus (ed.): *Pauli Diaconi Excerpta et Sex. Pompeii Festi Fragmenta Continens*, Vol. 2 of *Corpus Grammaticorum Latinorum Veterum*, Teubneri, Lipsiae 1832.
12. S. Stewart: *Cosmetics & perfumes in the Roman world*, wyd. Tempus, Gloucestershire 2007, 110.
13. P. Diaconi: *Excerpta De Significatione Verborum*, XVIII [w:] F. Lindemannus (ed.): *Pauli Diaconi Excerpta et Sex. Pompeii Festi Fragmenta Continens*, vol. 2 of *Corpus Grammaticorum Latinorum Veterum*, Lipsiae 1832, 155.
14. C. Plinius Secundus: *Historia Naturalis*, ex recensione I. Harduini, Pomba, Augustae Taurinorum 28, 1832.
15. Z. Szewczuk, M. Biernat: *Peptydy w kosmologii*, Postępy Kosmologii, 3, 2012, 25–29.
16. D.C. Hillman: *Representations of pharmacy in Roman literature from Cato to Ovid*, University of Wisconsin–Madison, Madison 2004, 168 (microfilm).
17. D. Nowicka: *Dermatologia. Podręcznik dla studentów kosmologii*, wyd. Górnicki Wydawnictwo Medyczne, Wrocław 2007, 124.
18. M.-C. Martini: *Kosmologia i farmakologia skóry*, PZWL, Warszawa 2007, 99–100.
19. Ovidius: *De Medicamina faciei femineae* [w:] Publii Ovidii Nasonis, *Artis Amatoriae libri tres, Remediorum amoris Liber, Medicaminum faciei fragmentum*, berichtigt, übersetzt und erklärt H. Lindemann, Leipzig, Verlag von W. Engelmann, 1861, 313–321.
20. Konferencja *Nowe materiały i Nowe metody w Kosmologii*, 22–23.10.2011, http://www.nwsm.pl/?page_id=67